

Kamila Follprecht

ORCID: 0000-0002-0776-7576

Archiwum Narodowe w Krakowie

Między miastem a cmentarzem

Between city and cemetery

SŁOWA KLUCZOWE: Kraków, Anzelm Teodor Dzwonkowski, Archiwum Narodowe w Krakowie, cmentarz Rakowicki

KEY WORDS: Kraków, Anzelm Teodor Dzwonkowski, National Archives in Kraków, Rakowicki cemetery

ABSTRAKT: Do końca XVIII w. cmentarze były naturalną częścią Krakowa, toczyło się na nich życie mieszkańców związane zarówno z uroczystościami religijnymi w świątyni, jak i miejską codziennością. Władze austriackie, unowocześniając funkcjonowanie miasta, zabroniły pochówków na miejskich cmentarzach, w 1803 r. utworzono cmentarz powszechny koło wsi Rakowice. W 2020 r. przy ul. Rakowickiej 22E, czyli między miastem a cmentarzem, powstał nowoczesny budynek Archiwum Narodowego w Krakowie, przechowywane w nim archiwalia wydobywają z mroków niepamięci dawnych krakowian, m.in. podróżnika Anzelm Teodora Dzwonkowskiego (1764–1850) i jego rodzinę.

ABSTRACT: Until the end of the 18th century, cemeteries were a natural part of Kraków, where the life of the inhabitants took place, both in terms of religious ceremonies in temples and everyday urban life. The Austrian authorities, modernizing the city's functioning, banned burials in city cemeteries, and a general cemetery was established in 1803 near the village of Rakowice. In 2020, at 22E Rakowicka Street, i.e., between the city and the cemetery, a new modern building of the National Archives in Kraków was built, with the archives stored there bringing former Kraków inhabitants out of the darkness of oblivion, including: the traveller Anzelm Teodor Dzwonkowski (1764–1850) and his family.

Do końca XVIII w. w Krakowie (w obrębie murów miejskich, czyli obecnych Plant) cmentarze były naturalną częścią miasta – na Rynku Głównym

otoczony murem funkcjonował cmentarz głównej miejskiej świątyni kościoła Mariackiego. Cmentarze parafialne znajdowały się także przy kościołach św. Krzyża, św. Anny, św. Szczepana i Wszystkich Świętych, funkcjonowały także cmentarze związane z kościołami klasztorными, czyli św. Trójcy, św. Marka, św. Franciszka oraz kościołami filialnymi (św. Marii Magdaleny przy ul. Grodzkiej) czy szpitalnymi (św. Ducha). Nie były to jednak miejsca, jakie znamy obecnie – na nich toczyło się życie krakowian, związane zarówno z uroczystościami religijnymi w świątyni, jak i miejską codziennością¹. Ambroży Grabowski wspominał nawet „inny rodzaj pieczywa, [...] były kukielki podługowatej formy, które nazywano kukielki z pod Panny Maryi, z powodu, że je sprzedawano na cmentarzu tego kościoła”².

W końcu XVIII w. władze austriackie, unowocześniając funkcjonowanie Krakowa, zabroniły pochówków na miejskich cmentarzach, stopniowo likwidowanych. Zdecydowano o powstaniu cmentarza powszechnego na gruntach przy wsi Rakowice wykupionych od karmelitów z Czernej. Pierwszy pochówek miał miejsce w styczniu 1803 r.³, ale krakowianie niechętnie przyjmowali tę zmianę. Do lat 30. XIX w., jak odnotował A. Grabowski,

przykro było patrzeć i widzieć, jak miejsce spoczynku zmarłych zrazu zaniedbane było, zarosło zielskiem, które do połowy zakrywało nagrobki i pomniki i utrudzało

¹ Waldemar Komorowski, *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni miasta na przykładzie Krakowa staropolskiego*, [w:] *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i nowożytnego miasta Europy Środkowej. Strasse, Platz und Friedhof in dem öffentlichen Raum der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt Mitteleuropas*, red. Stefan Krabath, Jerzy Piekalski, Krzysztof Wachowski, Wratislavia Antiqua. Studia z dziejów Wrocławia 13, Wrocław 2011, s. 38; Piotr Banasik, Bartłomiej Trybuś, *Lokalizacja nieistniejących kościołów i cmentarzy we współczesnej topografii Krakowa*, „Rocznik Krakowski” 2017, R. 83, s. 21–36.

² *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, t. 1, wyd. Stanisław Estreicher, Biblioteka Krakowska nr 40, Kraków 1909, s. 289.

³ Danuta Rederowa, *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1809)*, cz. 1: *Zagadnienia urbanistyczne*, „Rocznik Krakowski” 1958, R. 34/1, s. 103, 107–111, 126, 136, 159; Karolina Grodziska-Ożóg, *Cmentarz Rakowicki w Krakowie (1803–1939)*, Kraków 1987, s. 13–23; Karolina Grodziska, *Dwieście lat krakowskiej nekropolii*, [w:] *Cmentarz Rakowicki w Krakowie*, Krakowska Teka Konserwatorska 3, Kraków 2003, s. 11–42; eadem, *Generalny – powszechny – krakowski. Cmentarz Rakowicki w świadomości krakowian w latach 1803–2003*, [w:] *200 lat Cmentarza Rakowickiego. Materiały sesji naukowej odbytej 12 kwietnia 2003 roku*, Kraków 2005, s. 7–16.

chodzenie żyjącym, którzy napisy czytać lub na grobowcach drogich im osób pomodlić się chcieli⁴.

Może obawiano się, że zważywszy na odległość cmentarza od miasta, wykluczającą częste odwiedzanie grobów, zmarli zostaną szybko zapomniani – zupełnie inaczej przecież było w przypadku osób pochowanych w kościołach czy cmentarzach w mieście, gdzie

widok grobów przyjaciół i znajomych, spotykanie się z pamięcią zmarłych niemal ciągle, wywoływało u pobożnych mieszkańców poważne refleksje i usposabiało na cmentarnym placu do słuchania z większym skupieniem ducha, świętych nauk kościoła. Nie było to bez pożytku dla dusz osób zmarłych, pochowanych tutaj, że przypominały się żyjącym wśród modlitw wspólnych, zebranych podczas okolicznościowych nabożeństw na cmentarzu parafialnym⁵.

Zmiana nastawienia nastąpiła w latach 40. XIX w. po uporządkowaniu cmentarza – lekceważona dotąd nekropolia ubogich stopniowo stawała się Panteonem znanych Polaków, świadectwem historii Krakowa.

* * *

Droga krakowskiego Archiwum do posiadania nowoczesnej siedziby była długa – trwała bez mała półtora wieku⁶. Może jednak, pomijając trudności wynikające ze specyfiki działalności archiwalnej oraz czasów, w których przyszło archiwom funkcjonować i zabiegać o budynek, zaistnienie w 2020 r. Archiwum Narodowego w Krakowie pod adresem ulica Rakowicka 22E, czyli dokładnie między miastem a cmentarzem, nie jest dziełem przypadku, a ma wymiar symboliczny? Materiały przechowywane w archiwalnych magazynach mogą się stać pomostem między dawnym, minionym już Krakowem, którego pamięć zachowana jest w cmentarnych nagrobkach, a nowoczesnym, prężnie rozwijającym się miastem. Możemy

⁴ *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, t. 2, wyd. Stanisław Estreicher, Biblioteka Krakowska nr 41, Kraków 1909, s. 227.

⁵ Władysław Łuszczkiewicz, *Stare cmentarze krakowskie, ich zabytki sztuki i obyczaju kościelnego*, „Rocznik Krakowski” 1898, R. 1, s. 10.

⁶ Krajowe Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie powstało w 1878 r. (ul. Grodzka 52), w 1887 r. powołano Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa (ul. Sienna 16) i już wówczas rozpoczęto starania o dodatkowe pomieszczenia zapewniające właściwe przechowywanie zasobu; po połączeniu obu archiwów w 1952 r. kontynuowano plany wybudowania nowej siedziby, Kamila Follprecht, Karolina Zięba, Paweł Ząbczyński, *Na drodze do współczesności. Archiwum Narodowe w Krakowie: Ludzie – Miejsca – Praca 1878–2021*, Kraków 2021, s. 35–149.

wydobyć z mroków niepamięci dawnych krakowian, przypomnieć koleje ich życia, ukazać postaci nietuzinkowe, których pasjonujące niejednokrotnie życie i działalność czekają na odkrycie. Poznamy nowych bohaterów miejskich opowieści pozwalających ukazywać dawne dzieje miasta, mniej lub bardziej barwne, bo jak mówi przysłowie „cudze chwalicie, swego nie znacie, sami nie wiecie, co posiadacie”.

W murze cmentarza Rakowickiego, obok którego umiejscowiono budynek Archiwum, a który widzę z okna, umieszczono tablicę pamiątkową, a tuż obok stoi murowany nagrobek w formie pomnika⁷. Ich inskrypcje przekazują następnym pokoleniom związane informacje:

Tablica:

Anzelm Teodor Dzwonkowski, obywatel miasta Krakowa, przeżywszy lat 87 rozstał się z tym światem w d. 20 października 1850 roku. W smutku pogrążona żona przeżywszy z Nim w stanie małżeńskim lat 41 w dowód niewygasłej miłości ten pomnik wraz z córkami i wnukami ku wiecznej pamięci położyła i prosi o westchnienie za duszę Jego do Boga. Obok Ojca w Bogu spoczywają trzej synowie Ignacy, Alexander, Krakus oraz dwie córki Wanda i Pelagia Dzwonkowsy.

Nagrobek:

Najlepszym i Najdroższym Rodzicom Anzelmowi Teodorowi * 1763 † 20 paźdź. 1850, Ludwice z Witkowskich * 20 sierp. 1787 † 11 wrzes. 1869 DZWONKOWSKIM wdzięczne córki Józefa i Ludwika pamiątkę tę kładą prosząc przechodnia o modły za ich dusze.

Okazuje się, że Anzelm Teodor Dzwonkowski (1764–1850), właściciel rynkowej kamienicy zwanej Hetmańska (nr 17), to niezwykle interesująca postać, „żołnierz, który zaciągnął się na służbę w Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej, dzięki czemu popłynął i zwiedził Azję Południowo-Wschodnią. Na podstawie tej podróży napisał ciekawą i mało znaną relację, która zawiera informacje etnograficzne i przyrodnicze”⁸. Na początku

⁷ Cmentarz Rakowicki w Krakowie, pas Kd przy murze. Tablice pamiątkowe Dzwonkowskich znajdują się także w kościele Mariackim, Stanisław Cyrankiewicz, *Książkowy przewodnik po cmentarzach Krakowa, Podgórze i Zwierzyńca rzeczowo spisany*, Kraków 1908, s. 19, 100; Zenon i Romana Piechowie, *Dziewiętnastowieczne inskrypcje nagrobne z kościoła p.w. Wniebowzięcia N.P. Maryi (Mariackiego) w Krakowie*, „Nasza Przeszłość” 1984, t. 62, s. 178.

⁸ Cytat z życiorysu zamieszczonego na stronie internetowej projektu „Bestiariusz”, realizującego zadanie przygotowawcze do przyszłego projektu badawczego „Czytanie księgi zwierząt. Ciekawość – wyobraźnię – nauka – wiara”, prowadzonego w Pracowni Humanizm. Hermeneutyka wartości na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego,

XIX w. osiadł w Krakowie i w 1816 r. na publicznej licytacji kupił zrzuwaną rynkową kamienicę, a jak stwierdził w końcu XIX w. Józef Wawel-Louis, „kto był Anzelm Dzwonkowski i z kąd wziął pieniądze na kupno i odbudowę domu, na razie nie wiadomo; a zagadkę w złośliwych wierszach odgadnąć usiłowano”⁹.

Dziennik wyprawy A. Dzwonkowskiego, przechowywany w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej¹⁰, został opublikowany¹¹ i jest wykorzystywany przez badaczy¹². Także w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej zachowały się nekrologii Anzelmia i Ludwika Dzwonkowskich¹³. W zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie znajdują się natomiast księgi metrykalne parafii Mariackiej, w których odnotowano urodzenia i zgony dzieci małżeństwa Dzwonkowskich wspomnianych na tablicy: Ignacego Teodora (1811–1811), Napoleona Aleksandra (1813–1814), Wandy Anzelminy (1814–1817), Józefy Pelagii (1816–1816), Krakusa Romana (1817–1825) oraz urodzenia i małżeństwa córek fundujących pomnik: Józefy Komornickiej (ur. 1810)

<https://laboratorium.al.uw.edu.pl/bestiariusz/biogramy/teodor-anzelm-dzwonkowski-1764-1850/> (odczyt: 20.01.2023).

⁹ J.L. [Józef Wawel-Louis], *Przechadzka kronikarza po Rynku Krakowskim*, Kraków 1890, s. 109–111; Kamila Follprecht, *Galeria mieszkańców Rynku krakowskiego w XIX wieku*, [w:] Andrzej Nowakowski, *Czas. Rynek Główny w Krakowie*, Kraków 2020, s. 50.

¹⁰ BJ, rkps 9101 IV, udostępniony w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej.

¹¹ Anzelm Teodor Dzwonkowski, *Pamiętniki, czyli pamiętka po ojcu dla Józefa z Dzwonkowskich Komornickiej*, Warszawa 1985.

¹² Wacław i Tadeusz Słabczyńscy, *Słownik podróżników polskich*, Warszawa 1992, s. 105–106; Filip Wolański, *Indie Holenderskie w świetle osiemnastowiecznych podręczników geograficznych i w relacjach Teodora Anzelmia Dzwonkowskiego*, [w:] *Staropolski ogląd świata. Materiały z konferencji, Wrocław 23–24 października 2004 r.*, red. Bogdan Rok, Filip Wolański, Wrocław 2004, s. 301–306; Robert Mieczkowski, *Dyskurs morski polskiego szlachcica – na podstawie pamiętników Teodora Anzelmia Dzwonkowskiego oraz rodzinnych dokumentów*, „Studia Łomżyńskie” 2013, t. 24, s. 329–345; Mateusz Będkowski, *Polacy na krańcach świata: średniowiecze i nowożytność*, Warszawa 2017, s. 49–53; Adam Kucharski, *Sarmata w Indiach i Indochinach. Azjatyckie wrażenia Teodora Anzelmia Dzwonkowskiego*, Pasaż Wiedzy Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, https://www.wilanow-palac.pl/sarmata_w_indiach_i_indochinach_azjatyckie_wrazenia_teodora_anzelmia_dzwonkowskiego.html (odczyt: 20.01.2023).

¹³ BJ, druki ulotne, udostępnione w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej: Anzelm Dzwonkowski zm. 1850 (224649 V Dz 485); Ludwika z Witkowskich Dzwonkowska zm. 1869 (224649 V Dz 482).

i Rozalii Ludwika Kopycińskiej (ur. 1822)¹⁴. Nie zachowała się niestety dokumentacja rynkowej kamienicy, w tym dotycząca remontu zleconego przez Dzwonkowskiego po jej zakupieniu oraz kolejnego, przeprowadzonego przez jego córkę Ludwikę Kopycińską, po pożarze Krakowa w lipcu 1850 r., w którym – jak napisał J. Wawel-Louis – ucierpiał sędziwy Anzelm Dzwonkowski. Mieszkając w Krakowie 40 lat, Dzwonkowski musiał zapisać się w urzędniczej dokumentacji – mozolne poszukiwania badaczy pozwoliły ustalić, że to w jego kamienicy od 1822 r. Florian Straszewski prowadził Loterię Krajową¹⁵. Na stronie internetowej Archiwum Narodowego w Krakowie właśnie od Anzelma Dzwonkowskiego rozpoczynamy prezentację wystawy poświęconej mieszkańcom Krakowa, których groby na cmentarzu Rakowickim stają się inspiracją dla archiwistów do pokazania życia i działalności dawnych krakowian przez pryzmat archiwaliów z naszego zasobu.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Jagiellońska
Rkps 9101 IV.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Zespół 29/328 Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie.

Druki

Biblioteka Jagiellońska
druki ulotne – nekrologi: sygn. 224649 V Dz 482, 485.

Opracowania

Banasik Piotr, Trybuś Bartłomiej: *Lokalizacja nieistniejących kościołów i cmentarzy we współczesnej topografii Krakowa*. „Rocznik Krakowski” 2017, R. 83, s. 21–36.

Będkowski Mateusz: *Polacy na krańcach świata: średniowiecze i nowożytność*. Warszawa: PROMOHISTORIA Michał Świgoń, 2017.

¹⁴ ANK, zespół 29/328 Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, kopie udostępnione w serwisie „Szukaj w archiwach”.

¹⁵ Mateusz Mataniak, *Zasady organizacyjne i funkcjonowanie Loterii Krajowej w Wolnym Mieście Krakowie (1822–1845). Z badań nad skarbowością na ziemiach polskich w XIX wieku*, „Studia Historyczne” 2016, R. 59, z. 3 (235), s. 325–326, 331.

- Cyrankiewicz Stanisław: *Książkowy przewodnik po cmentarzach Krakowa, Podgórze i Zwierzyńca rzeczowo spisany*, Kraków, 1908.
- Dzwonkowski Anzelm Teodor: *Pamiętniki, czyli pamiętka po ojcu dla Józefy z Dzwonkowskich Komornickiej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985.
- Follprecht Kamila: *Galeria mieszkańców Rynku krakowskiego w XIX wieku*. W: Andrzej Nowakowski: *Czas. Rynek Główny w Krakowie*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2020, s. 43–65.
- Follprecht Kamila, Zięba Karolina, Ząbczyński Paweł: *Na drodze do współczesności. Archiwum Narodowe w Krakowie: Ludzie – Miejsca – Praca 1878–2021*. Kraków: Archiwum Narodowe w Krakowie, 2021.
- Grodziska Karolina: *Dwieście lat krakowskiej nekropolii*. W: *Cmentarz Rakowicki w Krakowie*. Krakowska Teka Konserwatorska 3. Kraków: Urząd Miasta Krakowa Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego Oddział Ochrony Zabytków, 2003.
- Grodziska Karolina: *Generalny – powszechny – krakowski. Cmentarz Rakowicki w świadomości krakowian w latach 1803–2003*. W: *200 lat Cmentarza Rakowickiego. Materiały sesji naukowej odbytej 12 kwietnia 2003 roku*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2005, s. 7–49.
- Grodziska-Ożóg Karolina: *Cmentarz Rakowicki w Krakowie (1803–1939)*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1987.
- Komorowski Waldemar: *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni miasta na przykładzie Krakowa staropolskiego*. W: *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i nowożytnego miasta Europy Środkowej. Strasse, Platz und Friedhof in dem öffentlichen Raum der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt Mitteleuropas*. Red. Stefan Krabath, Jerzy Piekalski, Krzysztof Wachowski. Wratislavia Antiqua. Studia z Dziejów Wrocławia 13. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski Instytut Archeologii, 2011, s. 31–41.
- Łuszczkiewicz Władysław: *Stare cmentarze krakowskie, ich zabytki sztuki i obyczaju kościelnego*. „Rocznik Krakowski” 1898, R. 1, s. 9–36.
- Mataniak Mateusz: *Zasady organizacyjne i funkcjonowanie Loterii Krajowej w Wolnym Mieście Krakowie (1822–1845). Z badań nad skarbowością na ziemiach polskich w XIX wieku*. „Studia Historyczne” 2016, R. 59, z. 3 (235), s. 317–345.
- Mieczkowski Robert: *Dyskurs morski polskiego szlachcica – na podstawie pamiętników Teodora Anzelma Dzwonkowskiego oraz rodzinnych dokumentów*. „Studia Łomżyńskie” 2013, t. 24, s. 329–345.
- Piechowiec Zenon i Romana: *Dziewiętnastowieczne inskrypcje nagrobne z kościoła p.w. Wniebowzięcia N.P. Maryi (Mariackiego) w Krakowie*. „Nasza Przeszłość” 1984, t. 62, s. 163–186.
- Rederowa Danuta: *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1809)*. Cz. 1: *Zagadnienia urbanistyczne*. „Rocznik Krakowski” 1958, R. 34/1, s. 61–178.
- Słabczyński Wacław i Tadeusz: *Słownik podróżników polskich*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1992.
- Wawel-Louis Józef: *Przechadzka kronikarza po Rynku Krakowskim*. Kraków: nakładem Drukarni „Czasu”, 1890.

Wolański Filip: *Indie Holenderskie w świetle osiemnastowiecznych podręczników geograficznych i w relacjach Teodora Anzelma Dzwonkowskiego*. W: *Staropolski ogląd świata. Materiały z konferencji, Wrocław 23–24 października 2004 r.* Red. Bogdan Rok, Filip Wolański. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004.

Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego. T. 1–2. Wyd. Stanisław Estreicher. Biblioteka Krakowska nr 40–41. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1909.

Wydawnictwa elektroniczne

Adam Kucharski, *Sarmata w Indiach i Indochinach. Azjatyckie wrażenia Teodora Anzelma Dzwonkowskiego*, Pasaż Wiedzy Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, https://www.wilanow-palac.pl/sarmata_w_indiach_i_indochinach_azjatyckie_wrazenia_teodora_anzelma_dzwonkowskiego.html (odczyt: 20.01.2023).

Strona internetowa projektu „Bestiariusz”, <https://laboratorium.al.uw.edu.pl/bestiariusz/biogramy/teodor-anzelm-dzwonkowski-1764-1850/> (odczyt: 20.01.2023).

AUTOR: Kamila Follprecht – historyk archiwista, dr, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: właściciele i mieszkańcy krakowskich nieruchomości od XVI do XX w., edytorstwo źródeł historycznych; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl

AUTHOR: Kamila Follprecht – archival historian, Dr, National Archives in Krakow; research interests: owners and residents of Krakow’s property from the 16th century until the 20th century, editing of historical sources; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl